

ISSN 2220-7996

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Житомирський історико-філологічний інститут
регіональних досліджень
Житомирська обласна Спілка поляків України

ВОЛИНЬ- ЖИТОМИРЩИНА

Історико-філологічний збірник
з регіональних проблем,
заснований у 1997 році

Універсум
Юзефа Ігнація Крашевського

25

Житомир
Вид-во ЖДУ ім. І. Франка
2014

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Володимир Єршов, доктор філологічних наук,
головний редактор
Віктор Мойсієнко, доктор філологічних наук,
головний редактор
Вікторія Білявська, відповідальний секретар

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ:

Петро Білоус, доктор філологічних наук
Іван Вихованець, доктор філологічних наук
Катерина Городенська, доктор філологічних наук
Павло Гриценко, доктор філологічних наук
Ярослав Лавський, доктор габілітований, Польща
Василь Німчук, доктор філологічних наук
Ростислав Радишевський, доктор філологічних наук
Микола Сулима, доктор філологічних наук
Анджей Фабіановський, доктор габілітований, Польща
Анна Цетера, доктор габілітований, Польща.
Олександр Чирков, доктор філологічних наук

Історико-філологічний збірник з регіональних проблем «Волинь-Житомирщина» внесено до переліку науково-фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук: Постанова Президії ВАК України від 11.10.2000 р. № 1-03/8. Перереєстровано 01.07.2010 р. № 1-05/5.

Свідоцтво Міністерства юстиції України про державну реєстрацію:
Серія КВ № 12979-1863-Р від 16.07.2007 р.

Затверджено до друку Вченою радою ЖДУ ім. І. Франка
Протокол № 8 від 28.02.2014

Контактні адреси редакції:

*Житомирський державний університет імені Івана Франка.
10008. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, корп. 4, ауд. 503.
Телефони: 0-412-34-55-34. e-mail: zar.liter@gmail.com*

© «Волинь-Житомирщина», 2014.

ISSN 2220-7996

ЗМІСТ

Микола ЖУЛИНСЬКИЙ ПАРАДИГМА «ІНШОГО» У ТВОРАХ ВОЛИНСЬКОГО ЦИКЛУ Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО ...	5
Ростислав РАДИШЕВСЬКИЙ Ю. І. КРАШЕВСЬКИЙ: ДІАЛОГИ З УКРАЇНОЮ	21
Гражина БОРКОВСЬКА МІСТЕЧКА Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО	31
Олександр АСТАФ'ЄВ ПОВІСТЬ ЮЗЕФА ІГНАЦІЯ КРАШЕВСЬКОГО «ПАН ТВАРДОВСЬКИЙ»	46
Юлія БУЛАХОВСЬКА ДЕКІЛЬКА МІРКУВАНЬ З ПРИВОДУ РОЛІ ЮЗЕФА ІГНАЦІЯ КРАШЕВСЬКОГО В ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	58
Володимир ЄРШОВ ЖИТОМИРСЬКИЙ Ю. І. КРАШЕВСЬКИЙ: МІЖ СХОДОМ І ЗАХОДОМ	60
Jarosław KOMOROWSKI TEATR SZLACHTY WOŁYŃSKIEJ – TEATR KRASZEWSKIEGO. ŻYTOMIERZ 1857 – 1859	71
Joanna KRAUZE-KARPIŃSKA JÓZEF IGNACY KRASZEWSKI ZNAWCA, KOLEKCJONER I WYDAWCA KSIĄŻEK	80
Jarosław ŁAWSKI JÓZEF IGNACY KRASZEWSKI – NOWE STYLE LEKTURY	90
Луїза ОЛЯНДЕР НАРАТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕКСТУ ТА ПРОБЛЕМАТИКА РОМАНУ Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО «DZIECI WIEKU»	103
Надія ПЕТРИЧЕНКО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РОМАНТИЧНИХ І РЕАЛІСТИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ТВОРЧОСТІ Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО ТА Ю. КОЖЕНЬОВСЬКОГО	109
Людмила РОМАЩЕНКО ПОЛЬСЬКИЙ СВІТ У ПОВІСТІ К. ПАУСТОВСЬКОГО «ДАЛЕКІ РОКИ»	114
Andrzej FABIANOWSKI IDEA OFIARY W POWIEŚCIACH BOLESŁAWITY	120
Anna CETERA O PRZYJAŹNI, Z SZEKSPIREM W TLE: KORESPONDENCJA JÓZEFA IGNACEGO KRASZEWSKIEGO I IGNACEGO HOŁOWIŃSKIEGO	129
Agnieszka CZAJKOWSKA LITERATURA W KUCHNI I W GARDEROBIE. KRASZEWSKI – GOMBROWICZ	140
Тетяна ЧЕРНИШ СЛОВ'ЯНСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ЗОБРАЖЕННІ Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО	160
Наталія АСТРАХАН «СТАРИЙ ПЕРЕКАЗ» Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО: ДОСВІД ПРОЧИТАННЯ	166

Галина БОНДАРЕНКО РУССОЇСТСЬКІ МОТИВИ В ПОВІСТІ Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО «ОСТАП БОНДАРЧУК»	172
Марія БРАЦКА ІСТОРИЧНА ПРОЗА М. ЧАЙКОВСЬКОГО, Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО, З. МІЛКОВСЬКОГО: МОДЕЛІ ОПОВІДНОСТІ	179
Лідія ЗЕЛІНСЬКА «...ТО ТУР MOSKIEWSKIEJ NIHIListKI, ALE NIE POLSKIEJ DZIEWCZYNY»: ОДИН ЕПІСТОЛЯРНИЙ ЕПІЗОД ІЗ ЖИТТЯ ЧИТАЧКИ ГАБРІЕЛІ ЗАПОЛЬСЬКОЇ І ПИСЬМЕННИКА ЮЗЕФА ІГНАЦІЯ КРАШЕВСЬКОГО	187
Наталія КОТЕНКО ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОМУ ДИСКУРСІ КИЇВСЬКИХ НЕОКЛАСИКІВ	196
Marcin LUL WOKÓŁ «ŁADOWEJ PIECZARY». KRASZEWSKI I SŁOWIANIE	202
Наталія МІСЯЦЬ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ПРОЕКТ «Ю. І. КРАШЕВСЬКИЙ І ЖИТОМИР»	215
ГАЛИНА СОБОЛЕВСЬКА «Ю. І. КРАШЕВСЬКИЙ ТА І. С. ТУРГЕНЕВ: КОНТАКТНІ ТА ТИПОЛОГІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ»	220
Наталія СОВТИС ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА МОВУ ТВОРІВ Ю.І. КРАШЕВСЬКОГО ТА Л.Е. ВЕНГЛІНСЬКОГО	230
Ольга ЦІВКАЧ ЛІТЕРАТУРНИЙ ПОРТРЕТ КАТАРИНИ КОССАКОВСЬКОЇ У РОМАНІ ЮЗЕФА ІГНАЦІЯ КРАШЕВСЬКОГО «МАЧУХА»	236
Кшиштоф Юзеф ЧАЙКОВСЬКИЙ ЗБІРНИК РИСУНКІВ Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО	244
Олександр ЯНІШЕВСКИЙ АНТИНІГІЛІСТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ В ДИСКУРСАХ «БІСІВ» Ф. ДОСТОЄВСЬКОГО, «ШАЛЕНОЇ» Ю. КРАШЕВСЬКОГО ТА «НІГІЛІСТІВ» В. ГОНСЬОРОВСЬКОГО	252
Володимир ЄРШОВ, Вікторія БІЛЯВСЬКА ЖИТОМИР ВШАНОВУЄ КРАШЕВСЬКОГО: МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА 200-РІЧЧУ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО «УНІВЕРСУМ Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО»	261
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	267

УДК 821.162.1:821.161.1

Галина СОБОЛЕВСЬКА

**Ю. І. КРАШЕВСЬКИЙ ТА І. С. ТУРГЕНЄВ:
КОНТАКТНІ І ТИПОЛОГІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ**

У статті йдеться про майже двадцятирічний період культурного діалогу між Ю. І. Крашевським та І. С. Тургенєвим. Порівняльний екскурс демонструє загальні для польської і російської літератур середини ХІХ сторіччя тенденції, що відбилися у творчості обох письменників.

П'ятдесятирічний ювілей творчої діяльності Ю. І. Крашевського, який гучно відзначався у Кракові 3 жовтня 1879 р., продемонстрував загальноєвропейське визнання польського письменника. Цей ювілей і був розрахований на широкий суспільно-політичний резонанс. Урочистості висвітлювала вся європейська преса, писали про цю подію і у Росії, де до середини ХІХ сторіччя Ю. І. Крашевський став найпопулярнішим польським письменником. «Кампанія, піднята російською пресою навколо ювілею польського письменника, привернула до нього увагу широких читацьких мас, показала, що Крашевський – авторитет, з яким не могли не рахуватися»¹.

Багаточисленні переклади творів польського письменника російською мовою почали з'являтися на початку 50-х років як у журналах «Современник», «Библиотека для чтения», «Отечественные записки», так і в окремих виданнях. «Реалістична польська проза 40-50-х років стає відомою у Росії. Особливо популярні були твори Юзефа Ігнація Крашевського і Юзефа Коженювського»².

Це спростовує стереотипне для ХІХ сторіччя судження, що висловив О. М. Пипін – історик літератури, професор Петербурзького університету, один з редакторів журналу «Вестник Европы» на сторінках цього видання: «Польська і російська література не зустрічалися і мало знали одна одну, як мало знають і до цієї миті»³. Однак, порівняльний екскурс дозволяє виявити близькі тенденції розвитку двох слов'янських літератур у середині ХІХ сторіччя при всій національній своєрідності і неповторності кожної з них.

Творчість польських письменників-демократів, у тому числі і Ю. І.

¹ Прокофьева Д. С. Отклики русской общественности на творчество Юзефа Игнация Крашевского // Известия Академии Наук СССР. Серия литературы и языка. – Вып. 6. – Т. 22. – 1963. – Ноябрь – декабрь. – С. 532–535. – С. 534.

² Цыбенко Е. З. Из истории польско-русских литературных связей XIX – XX века. – М. : Изд-во МГУ, 1978. – 279 с. – С. 28.

³ Вестник Европы. – 1880. – Т. 1, кн. 2. – С. 706–707. – С. 706.

Крашевського, розвивалася під декларованим ними впливом художнього досвіду західноєвропейських і російських письменників-реалістів, зокрема М. В. Гоголя (А. Бар, К. В. Заводзинський, Е. Важениця, Е. З. Цибенко, С. Д. Малюкович), О. І. Герцена (У. О. Гуральник). Ю. І. Крашевський високо цінував також творчість І. С. Тургенева і радив молодим польським літераторам перекладати його твори рідною мовою⁴. За свідченням російського белетриста, поета-перекладача і журналіста М. В. Берга, який на сторінках газет закликав російську інтелігенцію взяти участь у святкуванні ювілея польського письменника, Ю. І. Крашевський «говорить російською як росіянин, товаришує з багатьма нашими літераторами і з захопленням ставиться до кращих явищ нашої літератури»⁵.

Важливою сторінкою творчої біографії польського письменника, на наш погляд, є майже двадцятирічний період культурного діалогу з І. С. Тургеневим. Вперше польський і російський письменники зустрілися у знаменному 1861 році у Парижі. У Польщі «з російських письменників більше за інших у 60-80 роки читали <...> Тургенева, головним чином в оригіналі»⁶. Закономірно, що два письменника-гуманіста, які уособлювали в очах Європи свої національні літератури і отримали за життя загальноєвропейське визнання, відчували один до одного глибокий взаємний інтерес, що підкреслювали їх сучасники: «Тургенев щиро товаришував з польським письменником і поетом Крашевським, який нещодавно потрапив до німецької в'язниці, обидва вони були добровільними вигнанцями. Петербурзька польська газета „Краї“ у досить похмурому тоні пише про долю цих двох найбільших представників сучасної слов'янської літератури, один з яких помер у вигнанні, а інший потрапив до ув'язнення на чужині»⁷.

Дійсно, у творчих долях «цих двох найбільших представників сучасної слов'янської літератури» було чимало подібного: крім добровільного вигнання – схожі світосприйняття; реалізм, «окрилений» досвідом романтизму, європейська освіченість; безмежна відданість мистецтву і, перш за все, літературі; прагнення працювати у всіх літературних жанрах і родах (поезія, проза, драматургія); інтерес до театру, музики, живопису; тяжіння до публіцистики; пошуки журнальної трибуни і т. ін.

Широко відома роль І. С. Тургенева як повноважного представника російської літератури в Європі. Однак, взявши на себе високу місію посередника між Росією і Заходом, письменник не менше сил віддавав популяризації творчості західних письменників у Росії. Більшість людей, що спілкувалася з І. С. Тургеневим, була вражена тією властивістю його розуму і натури, які Ф. М. Достоевський визначав як «всесвітню чуйність» російської людини. І. С. Тургенев мав коло спілкування з видатними діячами культури Росії, Європи, Америки набагато ширше, ніж будь-хто з його сучасників. Відомо, з яким ентузіазмом І. С. Тургенев зустрічав кожне нове творче

⁴ Budrewicz T., Spasowicz Wł. o jubileuszu Kraszewskiego // Trzy Pokolenia Pamięci Profesor Janiny Kulczyckiej. – Saloni. – Warszawa : Wydawnictwo Instytutu Literatury Polskiej. – 1998. – S. 35–45. – S. 37.

⁵ Новое время. – 1878. – № 995.

⁶ Горский И. К. Польская литература // История всемирной литературы: В 9 т. – Т. 7. – М. : Наука, 1991. – С. 472–485. – С. 476.

⁷ Последний путь. Отклики русской и зарубежной печати на смерть и похороны Тургенева / Обзор Л. Р. Ланского // Литературное наследство. – Т. 76. – И. С. Тургенев. Новые материалы и исследования. – М. : Наука, 1967. – С. 633–701. – С. 656.

обдарування. Невипадково І. С. Тургенєв був обраний почесним членом Київського університету 23 березня (4 квітня) 1879 року з формулюванням: за сприяння популяризації української культури в Європі⁸.

І. С. Тургенєв використовував різні форми посередництва між західною і російською культурами: виступав як автор передмов до творів, що перекладалися; як невтомний організатор постійних кореспонденцій для російських журналів; як автор багаточисельних рекомендованих і привітальних листів. Серед таких привітальних листів, на наш погляд, заслуговує на особливу увагу майже забутий наукою лист І. С. Тургенєва Ю. І. Крашевському з приводу п'ятдесятирічного ювілею творчої діяльності. Міжнародні події завжди цікавили російського письменника. Про значний інтерес російського письменника до ювілею польського літературного побратима свідчить не тільки особисте листування двох митців, але й виступ І. С. Тургенєва з цього приводу у російській періодиці.

Привітальний лист І. С. Тургенєва Ю. І. Крашевському був надрукований у листопадному числі «Вестника Европы», тобто через місяць після краковських урочистостей. Він був надрукований без заголовку, за життя письменника не перевидавався, автограф листа не відомий⁹. Написано листа було за місяць напередодні ювілейних подій – 15 (27) вересня 1879 року у Буживалі: «Нажаль, непередбачені обставини заважили моему наміру бути присутнім на знаменних урочистостях, які влаштовуються у Кракові на честь славетного ветерана польської літератури. Мені залишається просити Вас передати поважному ювіляру вираження моїх палких привітань і побажань, впевнено можу додати, що у моїй особі величезна більшість російської інтелігентної публіки вітає Крашевського і по-братерськи тисне його руку. Нехай він прийме це привітання як запоруку зближення між двома племенами, що довго були розрізнені минулою історією, і які вступають, нарешті, у нову і плідну еру вільного дружнього і мирного розвитку»¹⁰.

Публікація привітання польському письменнику на сторінках найавторитетнішого російського журналу останніх десятиріч XIX століття була важливою акцією громадянського значення, а не тільки естетичного. Лист І. С. Тургенєва є не тільки «літературним фактом» (Ю. М. Тинянов), у ньому об'єктивується світогляд митця. «Вестник Европы» в 70-80 роки став для «російського європейця» постійною журнальною трибуною, співробітництво з журналом – не просто факт особистої біографії І. С. Тургенєва, а форма виявлення суспільної діяльності літератора. У тургенівському привітанні йдеться не тільки про літературні заслуги «славетного ветерана», а й про його місце у суспільному житті, про його служіння справі прогресу.

І. С. Тургенєв добре розумів складність політичної ситуації, яка виникла у зв'язку з ювілеєм Ю. І. Крашевського. У спеціальній секретній доповіді, яка була подана російському царю Олександру II головою III відділення генералом Дрентельном, відзначалося, що «керівники і проводирі національної польської партії» використали ювілей польського письменника з метою збудити у своїх співвітчизниках «єдність духу», тобто прагнення до об'єднання в єдине ціле розрізаних частин Польщі, яка поділена між трьома

⁸ Шабліовський Є. С. Гнатюк М. П. І. С. Тургенєв і українська доживтнева література. – Київ, Дніпро. – 1968. – 172 с. – С. 12.

⁹ Тургенєв І. С. Собр. соч.: В 12 т. – Т. 11. – М.: ГИХЛ, 1956. – 571 с. – С. 542.

¹⁰ Там само, С. 392.

європейськими монархіями¹¹. Росіянам фактично була заборонена присутність на святі у Кракові. «Опис ювілею по днях подавали майже всі російські газети. З газет читач дізнається про те, що до числа представників Росії були записані І. С. Тургенев, В. Спасович, М. В. Берг. Однак, крім Спасовича, нікого з офіційних представників з Росії не було»¹². Тому, привітавши «ветерана польської літератури» на сторінках «Вестника Европы», І. С. Тургенев відмовився від особистої присутності на ювілеї. Він з'ясовується із своїм польським кореспондентом в особистому післяювілейному листі Ю. І. Крашевському від 13 (25) листопада 1879 року: «Мені було дуже приємно отримати Ваш лист, і, повірте мені, було б ще приємніше бути присутнім на заслуженій Вами урочистості. Ви, вірогідно, добре розумієте, чому я мусив відмовитися від мого наміру. Було б неможливо уникнути непорозумінь, і хоча я твердо впевнений, що рано чи пізно духовний зв'язок встановиться між Вашим і моїм народом, – але ґрунт, на якому має виникнути цей зв'язок, ще замало підготовлений... Росія повинна спершу перестати <бути> старою (курсив – І. Т.) Росією...»¹³.

Мемуаристи свідчать про те, що «сам Крашевський, який любив Тургенева, просив його не приїжджати, не розраховуючи на добре прийняття росіянина з боку своїх співвітчизників»¹⁴. Безумовно, реакція на ювілей Ю. І. Крашевського російської інтелігенції і російських урядових кіл ще більш висвітлює громадянську і соціальну значущість його постаті. За свідченнями мемуаристів і за листами І. С. Тургенева відомо, що у листопаді 1879 року він познайомився у Парижі під час сніданку у російського посла з нащадком престолу, майбутнім царем Олександром III. Цесаревич поцікавився, чому І. С. Тургенев був відсутній на нещодавньому ювілеї Ю. І. Крашевського. Письменник послався на хворобу, але цесаревич дав зрозуміти, що йому зрозуміла справжня причина і схвалив поведінку свого «вірнопідданого». І. С. Тургенев не наважився взяти участь у краковських урочистостях через побоювання антиросійських виступів з одного боку і через побоювання урядових репресій в Росії з іншого. В ювілейні дні розповсюджувалися в Росії «друковані листи» в яких повідомлялося, що «уряд забороняє під найсуворішу відповідальність російським літераторам брати участь в ювілеї»¹⁵.

Проте у донесенні III відділення повідомлялося про те, що привітальні листи на адресу ювіляра надіслали крім І. С. Тургенева, І. О. Гончаров, О. М. Плещеев, редакції журналів «Отечественные записки», «Вестник Европы», «Слово». У другому донесенні йшлося про те, що поїхати у Краків мали намір письменник П. Д. Боборикін, історик літератури О. М. Пипін, літературний критик М. К. Михайловський – відомі своїм «неблагонадійним напрямком у літературі»¹⁶. Ці факти ще раз підкреслюють літературну і соціальну значущість

¹¹ Там само, С. 542.

¹² Прокофьева Д. С. Отклики русской общественности на творчество Юзефа Игнация Крашевского // Известия Академии Наук СССР. Серия литературы и языка. – Вып. 6. – Т. 22. – 1963. – Ноябрь – декабрь. – С. 532–535. – С. 535.

¹³ Цит за кн.: И. С. Тургенев в воспоминаниях современников: В 2 т. – Т. 2. – М. : Художественная литература, 1982. – 557 с. – С. 470.

¹⁴ Ковалевский М. М. Воспоминания об И. С. Тургеневе // И. С. Тургенев в воспоминаниях современников: В 2 т. – Т. 2. – М. : Художественная литература, 1982. – С. 134–148. – С. 148.

¹⁵ Прокофьева Д. С. Отклики русской общественности на творчество Юзефа Игнация Крашевского. Там само, С. 535.

¹⁶ Там само, С. 535.

особистості ювіляра, міжнародний резонанс його багатогранної діяльності.

Оскільки російській делегації уряд не дозволив виїзд до Кракова, від імені Петербурзьких поляків і від імені І. С. Тургенева на ювілеї говорив Володимир Спасович – видавець варшавського «Атенеума». Він процитував те саме звернення І. С. Тургенева до Ю. І. Крашевського, яке у наступному місяці з'явилося на сторінках «Вестника Европы». Російська преса обурювалася тим, що російський народ на ювілеї популярного у Росії польського письменника репрезентував поляк¹⁷. Головна причина такого стану речей полягала у заборонній політиці російського уряду, а також у прагненні Ю. І. Крашевського уникнути антиросійських виступів на ювілеї, бо він мав надію на можливість переїзду до Варшави. Однак надіям цим не судилось здійснитися.

Одже, Ю. І. Крашевський і І. С. Тургенєв були не просто сучасниками: вони спілкувалися, перебували у листуванні (хоч і не частому), обмінювалися думками. Майже однолітки (польський письменник лише на 6 років старший за свого російського побратима по перу), вони практично одночасно увійшли у літературу, їх звернення на початку творчого шляху до селянської тематики (цикл селянських повістей Ю. І. Крашевського і цикл селянських оповідань І. С. Тургенева «Записки мисливця») – не випадковий збіг. І у Росії, і у Польщі у першій половині ХІХ сторіччя найважливішим соціальним питанням було питання про звільнення селян від кріпацтва. Ю. І. Крашевський і І. С. Тургенєв – європейські освічені письменники – відчували з особливою гостротою трагічну роз'єднаність своїх націй ганебним соціальним анахронізмом – кріпацтвом. Інтерес до селянського питання надзвичайно загострився у Росії і у Польщі до 40–х років ХІХ сторіччя (Голицинське селянське повстання 1846 року). Все, що стосувалося народної теми, знаходило у прогресивних колах суспільства живий відгук.

І. С. Тургенєв як письменник славився чуйністю до найгостріших проблем часу, послішав наздогнати, за його власними словами, «останню хвилю життя, що спливає». У цьому відношенні Ю. І. Крашевський надзвичайно типологічно близький до російського письменника. «Рідкісно соціально чуйний митець справжня луна свого часу, Крашевський у своїй творчості відбив усі ті перипетії, піднесення і занепади, періоди захоплення і байдужості, через які розвивався демократичний визвольний рух у Польщі 30-60х років. Це яскраво відбилося і в його чудових селянських повістях»¹⁸.

Одна з провідних рис, що поріднює творчість польського і російського письменників, – громадянська свідомість, відчуття власної відповідальності перед суспільством. В обох письменників громадянська свідомість була одухотворена глибоким гуманізмом. Л. М. Толстой називав І. С. Тургенева «сором'язливим проповідником добра», хоча він і не претендує на роль вчителя життя, але всією своєю творчістю стверджує мораль самовідданого служіння людям. Глибоке співчуття до польського і українського селянства, що заслуговує на кращу долю, нагадування про те, що народною працею тримається життя, відрізняє і творчість Ю. І. Крашевського. Саме тому селянські повісті польського письменника і цикл селянських оповідань І. С. Тургенева «Записки охотника» стали творами, що виражають цілу добу не тільки у розвитку літератури, але і й розвитку всієї суспільної свідомості, стали «знаме•нням і прапором» свого часу.

¹⁷ Budrewicz T., Spasowicz Wł. o jubileuszu Kraszewskiego. Op. cit., S. 35–45.

¹⁸ Щеглов М. Крестьянские повести Крашевского // Юзеф Игнаций Крашевский. Повести. – М. : ГИХЛ, 1956. – С. 3–14. – С. 5.

Історія перших видань тургеневських «Записок охотника» в перекладах західноєвропейськими мовами добре відома і свідчить про те, що саме цей твір ввів письменника в світову літературу, російський письменник увійшов в європейську літературну свідомість перш за все як автор селянських оповідань. Навіть коли наприкінці творчого шляху, в 1878 році І. С. Тургенев був обраний почесним доктором громадянського права Оксфордського університету, була акцентована його роль борця за народні права, борця проти деспотизму у якості автора славетних «Записок охотника». У польській літературі у І. С. Тургенева був попередник та сучасник, який відкрив для своєї національної літератури селянську тему. Ю. І. Крашевський першим показав життя народу зсередини, як самоцінну естетично і морально, варту уваги літератури так само як і життя привілейованого стану. Він відкрив для сучасного читача новий світ – життя простих добрих людей, що затурбовані, як виявилось, тими ж проблемами, що і вищі прошарки суспільства.

Ми не маємо достатнього фактичного матеріалу про те, коли і як І. С. Тургенев міг познайомитися з селянськими повістями польського письменника, а Ю. І. Крашевський з тургеневськими «Записками охотника». Гадаємо, що слід говорити не стільки про генетичний характер подібності «селянських» творів польського та російського письменників, скільки про їх історико-типологічну схожість, яка обумовлена загальними для польської і російської національних літератур тенденціями розвитку (через подібність суспільних задач), що відбилися у творчості Ю. І. Крашевського і І. С. Тургенева. Типологічна близькість «селянських» творів Ю. І. Крашевського та І. С. Тургенева визначається вже тим, що у обох вони виростили із власного життєвого досвіду і спиралися на документальний матеріал: «саме Волинь надихнула Ю. І. Крашевського на створення циклу селянських повістей і тим самим було започатковано новий літературний жанр у європейській літературі»¹⁹.

Так само у «Записках охотника» І. С. Тургенева відображується Орловський край, рідна місцевість автора, тісний зв'язок з якою він зберігав протягом всього творчого життя. Твори обох письменників наповнені дійсними назвами повітів, міст, сіл, річок. Повісті Ю. І. Крашевського і оповідання І. С. Тургенева побудовані за особистими спостереженнями письменників за життям волинських і орловських селян-кріпаків. Тому у багатьох персонажів в їх творах є реальні прототипи. У декількох оповіданнях І. С. Тургенева («Ермолай и мельничиха», «Стучит!», «Живые мощи») під ім'ям Ермолая описаний постійний супутник письменника на полюванні єгер-кріпак одного з орловських помічників Чернського повіту Панас Тимофійович Аліфанов, якого І. С. Тургенев викупив на волю, вважаючи його своїм другом. Прототипом Лукерії з оповідання «Живые мощи» стала дівчина-кріпачка, що належала матері письменника і т. ін.

Аналогічно в повістях Ю. І. Крашевського герої, теми, навіть окремі сценки повністю запозичені з життя. «Думку про створення селянських картин навіяло мені перебування у селі і зближення з селянством... Двадцять років я постійно обертався у селянському середовищі, слухав, спостерігав, заохочував до розповідей»²⁰.

Невипадково автор дає повісті «Уляна» підзаголовок «Поліська

¹⁹ Ершов В. О. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності. – Житомир, Полісся. – 2008. – 620 с. – С. 572.

²⁰ Липатов А. В. Юзеф Игнаций Крашевский // История польской литературы: В 2 т. – Т. 1. – М. : Наука, 1968. – С. 382–417. – С. 401.

бувальщина». «Історія Савки» починається словами наратора, який повідомлює читачеві, що перед ним «бувальщина, яку повідав мені один гідний селянин». «Історія кілка в плоті» це теж «бувальщина», «що складена і записана з достовірних джерел». Це дозволяє говорити про нарисову основу творів і польського, і російського письменників, що в свою чергу визначає таку яскраву і типологічно спільну для обох митців рису їх «селянських» циклів як етнографізм. В повісті «Уляна. Поліська бувальщина» Ю. І. Крашевський дає етнографічно точний опис польського краю, польського села («хати всі низькі і непривабливі»), польської хати («це житло людей ще напівдиких»), польської природи («ліс, що обрамлює кожний краєвид на Поліссі, піски, болото, через яке тече річечка, що захищена очеретом. А над усім цим – похмуре небо»)²¹.

Так само в оповіданні «Хорь и Калиныч» І. С. Тургенев дає порівняльний етнографічний опис різкої відмінності «між породою людей в Орловській губернії і калузькою породою»²². Автор співставляє орловського панщинного мужика, який «невисокого зросту», «дивиться похмуро», і оброчного калузького, той – «високого зросту, дивиться сміливо та весело». Як і Ю. І. Крашевський І. С. Тургенев дає опис орловської і калузької природи, порівнює орловське і калузьке села. Тут нібито переконливим здається висновок про те, що російський письменник у своєму оповіданні 1847 року наслідує твір польського автора 1842 року. Однак, етнографізм «Записок охотника» і селянських повістей польського письменника різної природи: при всій зовнішній типологічній близькості чітка прикріпленість оповідання до певної місцевості; широке використання місцевих діалектизмів з їх авторським тлумаченням у тексті; докладний опис побуту і звичаїв (сцени посиденьок і т. ін.). У «Записках охотника» етнографізм має соціальну і психологічну наповненість: калузький мужик живе краще за орловського, тому що він має більше свободи.

Типологічно схожим є і загальний підхід Ю. І. Крашевського та І. С. Тургенева до зображення народного героя. Реалізм творчості обох письменників одухотворений романтичним баченням, що багато в чому визначилося переломним періодом у розвитку європейської літератури, коли відбувався перехід від романтичної художньої системи до реалістичної. Тому і польські і російські письменники прагнуть у своїх селянських циклах не тільки оголити всі біди народного життя, не тільки розкрити всю глибину соціальної драми кріпатського рабства, але й показати красу, поезію, духовне багатство народного характеру, представити селянство як найкращу частину нації у протиставленні світу панів. Польський письменник «зумів майстерно поєднати романтичну ідеалізацію та захоплення внутрішнім світом людини з народу із суворими життєвими реаліями. Саме в цьому, на думку, О. Брюкнера, полягала подібність повістей Ю. І. Крашевського до оповідань видатних російських письменників І. С. Тургенева і Д. В. Григоровича, твори яких побачили світ пізніше за „селянський цикл“ польського письменника»²³.

Проте характер конфлікту між світом народним і панським, як у кожному окремому оповіданні, так і у циклі в цілому, у творах Ю. І. Крашевського і І. С. Тургенева глибоко відрізняється, що в свою чергу визначає і відмінність у будові сюжетів. Оповідання І. С. Тургенева за сюжетом більш статичні, ніж повісті Ю. І. Крашевського. У тургенєвських творах конфлікт зазвичай має

²¹ Крашевский Ю. И. Повести. Там само, С. 18.

²² Тургенев И. С. Собр. соч.: В 12 т. – Т. 1. – М. : ГИХЛ, 1953. – С. 75–87. – С. 75.

²³ Радишевський Р. Юзеф Ігнацій Крашевський: діалоги з Україною. – К. : Видавництво ПП «Едельвейс і К», 2012. – 159 с. – С. 76.

внутрішній прихований характер: він виявляється у протиріччі між багатством натури людини з народу і тим протиприродним станом речей, який прирікає його на становище раба.

У повістях же Ю. І. Крашевського із динамічним рушійним сюжетом конфлікт виливається у відкрите зіткнення між кріпаком-«хлопом» і «панством». В повісті «Уляна» саме гострота конфлікту і суворо реалістична обтяжлива картина життя поліських селян перетворює традиційну романтичну історію кохання пана до красуні селянки, яка працює «врівень із худобиною», на гостру соціальну драму. Чоловік Уляни Оксен не бажає змиритися з панським свавіллям: «Чи будемо ми такий сором в домі терпіти! Нібито проти цього і засобу немає! Що з того, що він пан? І я людина, і руки у мене такі самі, як у нього; хіба немає зілля у лісі, або вогню у печі?»²⁴. Оксен підпалив панський двір і дім, і пристрасть пана Тадеуша «згоріла у полум'ї пожежі». А Оксена через тиждень після зізнання в підпалі знайшли на нарах мертвим, «всі були впевнені, що це самогубство». Автор відстоює ідею природної рівності людей і навіть моральної переваги «хлопа» над паном. Якщо тургеневський читач повинен був багато чого додумати самостійно, то Ю. І. Крашевський точно і ясно декларує сутність зображуваного протистояння.

З характером конфлікту пов'язані і особливості типізації героїв у творах кожного з двох письменників. Тургеневський герой «показан», а не «розказан», причому на основі «широких узагальнень, що стосуються всієї російської історії»²⁵. Так показуючи «державну» розсудливість і діловитість Хоря, автор приходять до висновку про те, що «Петр Великий був здебільшого російською людиною», а герой оповідання «Однодворец Овсянников» обличчям нагадує баснописця І. А. Крилова. Тобто багато з Тургеневських селянських персонажів зображені як носії найкращих рис російського національного характеру. Однак у своїх узагальненнях письменник спирається не тільки на російську історію і культуру, але і на свою широку ерудицію в галузі світової історії та культури. Так спершу І. С. Тургенев мав намір показати в образах Хоря і Калинича типи раціоналіста і мрійника, що співвідносяться із психологічними типами І. В. Гете і Й. Ф. Шиллера (це порівняння існувало в журнальному варіанті тексту оповідання). У кінцевій редакції тексту письменник відмовився від прямого посилання на ці імена, однак порівняння Хоря із Сократом залишилося. Значущість тургеневських образів створюється поєднанням складних узагальнених асоціацій із живим індивідуальним змістом.

Польський письменник надає зображуемому більшу конкретність, типізація героїв у нього відбувається майже виключно на соціально-побутовому рівні. Саме у зв'язку з окресленням типів визначеного соціального середовища Ю. І. Крашевського зазвичай зближують із представниками «натуральної школи». Так персонаж повісті «Історія кілка в плоті» Харитон Пакула – «один з тих тисяч, яких ніхто не знає, якщо не рахувати їх сусідів, вони являють собою тільки статистичну цифру і позбавлені всіх прав, за виключенням права на тяжку працю і стогін»²⁶. Типізація на соціально-побутовому рівні часто приводить письменника до прагнення давати «нетипові типи», тобто видатні у своєму середовищі: кріпак з європейською медичною освітою («Остап

²⁴ Крашевский Ю. И. Повести. Там само, С. 51.

²⁵ Фридлиндер Г. М. Поэтика русского реализма. – М. – Л. : Наука, 1971. – 291 с. – С. 162.

²⁶ Крашевский Ю. И. Повести. Там само, С. 261.

Бондарчук»), талановитий музика-скрипаль («Історія кілка в плоті»). Навіть якщо Ю. І. Крашевський вписує своїх героїв у світовий історико-культурний контекст, це завжди відбувається на соціальній основі: «Любити ще здатні тільки бідняки: вони не знають ніяких розрахунків, а вірять в господа бога і не бояться праці. А чому кохання двох простих людей вважається нище сортом кохання Абельяра і Елоизи, Геро і Леандра і навіть Ромео і Джульєти – мені якось важко зрозуміти...»²⁷. Виділяються герої польського письменника у своєму середовищі через поглиблення їх соціально-побутового змісту, а не філософсько-поетичного, як це часто відбувається в І. С. Тургенєва.

Суттєва роль в художній типізації образів у творчості Ю. І. Крашевського і І. С. Тургенєва належить фольклорним мотивам. Подібна задача, яку ставили перед собою письменники, – осягнення життя народу, самої народної душі через його поетичну творчість, – вирішується ними по-різному, через особливості художнього методу кожного з авторів. І. С. Тургенєв використовує фольклорні матеріали і асоціації в основному для піднесеного узагальнення і поетизації («Бежин луг», «Певцы» та ін.) Народна пісня в тургенєвських «Певцах» надає автору можливість ще раз підкреслити трагічне протиріччя між красою душі, обдарованістю російського народу і його способом життя. Невипадково це поетичне оповідання завершується сценою огидної п'ятики у селянському шинку. Текст самої пісні в оповідання дається фрагментарно, чергуючись з описом виконання та його впливу на слухачів.

У повістях Ю. І. Крашевського фольклорні мотиви виконують функцію конкретизації зображуваного, вони ніби поетично ілюструють образ або ситуацію. В «Уляні» йдеться про таке кохання, «про яке в піснях співають, на посиденьках казки розповідаються»²⁸, і «завжди там наприкінці могила і смерть»²⁹. Цей мотив не тільки передує розвитку сюжету і його неминучому фіналу, але і «римується» із введеним в повість народним переказом про лісову могилу як місце фатальне, закляте, страшне і нещасливе. Саме тут відбувається любовне освідчення між паном Тадеушем і Уляною, якій «і тужливо, і солодко, і страшно». Вікова народна мудрість, якою наповнені пісні, казки, перекази нібито застерігають героїню від ненадійної панської любові та готує читача до неминучого трагічного фіналу.

Водночас фольклорні мотиви підносять образ Уляни, поетизують його, надають йому узагальнюючий зміст, вводячи його в багатовікову історію всього польського народу. Іноді в повістях Ю. І. Крашевського народна пісня стає частиною укладу селянського життя. В «Уляні» описані посиденьки, на яких мужики плели лапті, а жінки пряли і співали: «Горе нам, горе, коли обріжуть коси»³⁰. У «Повісті про Савку» важливий персонаж – стара Чижиха, яка вважалася в окрузі чаклункою і знахаркою. «На всіх похованнях вона була плакальницею, на всіх весіллях – свахою, на всіх хрестинах – кумою»³¹. Її мова рясніє народними прислів'ями та приказками, які виконують функцію конкретизації образу через фольклорні прикмети. В цій повісті широко використовує народні прислів'я і приказки і сам наратор, наближуючи своє мовлення до народного говору, адже цю «бувальщину» розповів йому «один гідний селянин».

²⁷ Там само, С. 331.

²⁸ Там само, С. 38.

²⁹ Там само, С. 40.

³⁰ Там само, С. 56.

³¹ Там само, С. 102.

Узагальнюючи все сказане, зазначимо: саме той факт, що Ю. І. Крашевський та І. С. Тургенєв були письменниками-сучасниками, які по-різному, але впевнено і послідовно стверджували у своїй творчості ті ж самі гуманістичні ідеали, знаходили в творах один одного відгук на власні думки і настрої, факт, безсумнівно, великого історико-літературного значення.

Порівняльний екскурс дозволив наочно показати загальні для польської і російської літератур середини XIX сторіччя тенденції, що відбилися у творчості Ю. І. Крашевського і І. С. Тургенєва.

Порівняльний аналіз селянських повістей Ю. І. Крашевського і цикла селянських оповідань І. С. Тургенєва продемонстрував як творчу близькість, риси типологічної схожості (тематика, гуманістичне звучання, лірична одухотвореність, етнографізм, фольклорна забарвленість), так і естетичні і художні розбіжності, які обумовлені часом, соціальним і національним середовищем, а також творчою індивідуальністю письменників (жанрові відмінності, принципи сюжетобудови, конфлікт, принципи типізації героїв). У парадигмі культурного діалогу Росії і Польщі ще більш наочно виявляються риси творчої індивідуальності Ю. І. Крашевського і І. С. Тургенєва.

Galina Solewska

**J. I. Kraszewski i I. S. Turgeniew:
związki kontaktowe i typologiczne**

W artykule chodzi o prawie dwudziestoletnim okresie dialogu kulturalnego między J. I. Kraszewskim i I. S. Turgeniewym. Porównawczy ekskurs demonstruje ogólne dla polskich i rosyjskich literatur połowy XIX stulecia tendencje, prezentowanych w twórczości obu pisarzy.

Галина Соболевская

**Ю. И. Крашевский и И. С. Тургенев:
контактне и типологические связи**

В статье идет речь о почти двадцатилетнем периоде культурного диалога между Ю. И. Крашевским и И. С. Тургеневым. Сравнительный экскурс демонстрирует общие для польской и русской литератур середины XIX столетия тенденции, которые отразились в творчестве обоих писателей.

Galyna Sobolevska

**Yu. I. Kraszewskyj and I. S. Turgenev:
contact and typological connections**

The article deals with almost twenty years period of cultural dialogue between Yu. I. Kraszewskyj and I. S. Turgenev. A comparative excursus demonstrates common for Polish and Russian literature mid-nineteenth century trend, reflected in the works of two writers.